

CONGREGATION
SHOMREI EMUNAH

**THE BEGINNING, END &
SANCTITY OF LIFE**

PART III

THE END OF LIFE
ACCORDING TO *HALACHA*

MOTZEI SHABBOS PARSHAS KI TISA
19 ADAR 5766
MARCH 18, 2006

*SPONSORED BY GOLDA SHIRA AARON AND DR. CHARLES STEINBERG
IN MEMORY OF DR. LEON STEINBERG Z"L*

Selected Secondary Source Bibliography

- J. David Bleich, *Contemporary Halachic Problems*, I (New Jersey, 1977): pp. 325-371.
----- *Judaism and Healing* (New Jersey, 2002): pp. 186-297.
----- *Time of Death In Jewish Law* (New York, 1991).
Basil Herring, *Jewish Ethics and Halakha For Our Time*, II (New York, 1989): pp. 39-83.
Fred Rosner, *Modern Medicine and Jewish Ethics* (New Jersey, 1991): pp. 263-277.
Herschel Schachter, "Determining the Time of Death," *Journal of Halacha and Contemporary Society* XVII (Spring 1989): pp. 32-40.
Ahron Soloveichik, "Determining the Time of Death," *Journal of Halacha and Contemporary Society* XVII (Spring 1989): pp. 41-48.

משנה וגמ' יומא (פג., פה.)

משנה. . . מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל – מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי – מפקחין, ואם מת – יניחוהו.

תנו רבנן: עד היכן הוא בודק? עד חוטמו, ויש אומרים: עד לבו. . . נימא הני תנאי כי הני תנאי, דתניא: מהיכן הולד נוצר – מראשו. . . אבא שאול אומר: מטיבורו. . . אפילו תימא אבא שאול, עד כאן לא קא אמר אבא שאול התם – אלא לענין יצירה. . . אבל לענין פקוח נפש – אפילו אבא שאול מודי דעקר חיותא באפיה הוא, דכתיב +בראשית ז+ כל אשר נשמת רוח חיים באפיו.

רש"י (שם פה.)

עד היכן הוא בודק – אם דומה למת שאינו מויז איבריו, עד היכן הוא מפקח לדעת האמת? עד חוטמו – ואם אין חיות בחוטמו, שאינו מוציא רוח – ודאי מת, ויניחוהו.

פירוש המשנה לרמב"ם (יומא ת:ה)

חופרין ומחכשין אחריו, ואם הגיע לחוטמו ואל מצא לו נשימה אסור לו לחפור יותר שהרי הוא מת בודאי

רמב"ם (שבת ב:יט)

בדקו עד חטמו ולא מצאו בו נשמה מניחין אותו שם שכבר מת. בדקו ומצאו עליונים מתים לא יאמרו כבר מתו תחתונים אלא מפקחין על הכל שאפשר במפולת שימות העליון ויהיה התחתון חי.

רמב"ם (אבל ד:ה)

הגוסס הרי א הוא כחי לכל דבר. . . וכל המאמץ עיניו עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים אלא ישהא מעט שמא נתעלף

שולחן ערוך ורמ"א (או"ח של:ה)

היושבת על המשבר ומתה, מביאין סכין בשבת אפי' דרך רשות הרבים, וקורעים בטנה ומוציאין הולד שמא ימצא חי. הגה: ומה שאין נוהגין עכשיו כן אפילו בחול, משום דאין בקיאין במיתת האם בקרוב כל כך שאפשר לולד לחיות

משנה אהלות (א:ו)

אדם אינו מטמא עד שתצא נפשו. . . וכך בהמה וחיה אינן מטמאין עד שתצא נפשם, הותו ראשיהם אף על פי שמפרכסים טמאין כגון זנב של לטאה שהיא מפרכסת

שׁוֹרֵת אגרות משה (יו"ד ב:קמו)

בענין סימני מיתה כ"ד מנ"א תש"ל. מע"כ ידידי הרב הגאון מהר"ר חיים דובער גולעווסקי שליט"א.

מה שאומרים הרופאים שסימני חיות ומיתה הוא בהמוח שאם לפי השערותיהם אין המוח פועל פעולתו הוא כבר נחשב למת אף שעדיין הוא נושם . . . אבל האמת ודאי שלא זה שפסק המוח לפעול הוא מיתה דכל זמן שהוא נושם הוא חי, רק זה שפסק המוח לפעול פעולתו הוא דבר שיביא למיתה שיפסוק לנשום, ואפשר כיון שעדיין הוא חי שאיכא מיני סמים בעולם מהידועים לאינשי או שעדיין אינם ידועים שיעשו שהמוח יחזור לפעול פעולתו, וכן שייך להתפלל להשי"ת שירפאנו שהוא רק בחשיבות חולה ומסוכן שדשאים להתפלל ולא שהוא בחשיבות מת שאסור להתפלל מפני שהוא תפלת שוא. שלכן פשוט שההורגו הוא רוצח וחייב מיתה אם ליכא חסרון המטריף בהמוח, דהא לא הוזכר בגמ' ובפוסקים שיהיה סימן חיות במוח, ולא שייך לומר נשתנו הטבעים בזה, דגם בימי חז"ל היה המוח פועל הפעולות כמו בזמננו וכל חיות האדם היה בא ממנו ומ"מ לא היה נחשב מת בפסיקת פעולת המוח, וכמו כן הוא ברוד שגם בזמננו הוא כן . . . ומה שכתר"ה דן להקל באם הרופאים רואים תגובות בעלעקטריק ראדיאגרם לומר שאינו כלום ונחשב מת אם אך הפסיק לנשום, ודימה זה למה שמותרין לאכול כל דברים שנתחמצו אף שידוע שמתחמצים ע"י תולעים שרואים אותם במיקראסקאפ . . . אבל לדמות לזה חשיבות מיתה לומר דהאדם לומר שאף שרואים הרופאים ע"י עלעקטריק ראדיאגרם שאיכא תגובות לב נחשב מת, נראה לע"ד שאינו כן . . . במי שרואין העלעקטריק ראדיאגרם שיש לו איזה חיות הרי על אופן זה ליכא שוב אפילו רוב לומר שהוא מת . . . ולכן יהיה אסור לקבוע לאיש כזה ואדרבה יהיו מחוייבים להשתדל ברפואות אם אפשר ומסתבר שגם בשבת . . . אין כוונת הדמב"ם על הפסק דפיקה אלא על הפסק עבודתו ליתן חיות להאבדים, שהדפיקה הוא רק סימן לעבודת הלב ואידע שעובד הלב עבודתו ולא ניכר סימן זה דדפיקה כשהלב הוא בחולשה, והפסק עבודתו לגמרי ניכר בפסיקת הנשימה מהחוטם.

שׁוֹרֵת אגרות משה (יו"ד ג:קלב)

קביעת עת המוות בעה"י ה' אייד תשל"ז מע"כ חתני הנכבד והאהוב לנו כש"ת הרה"ג מוהד"ר משה דוד טענדלער שליט"א.

הנה בדבר ידיעת מיתת האדם מפורש בגמ' יומא דף פ"ה ע"א . . . ואיפסק כן ברמב"ם . . . שאם לא הרגישו שום חיות הוא בדין מת שהוא בבדיקת הנשימה, שאף אם הנשימה קלה מאד נמי הוא בדין חי שרואין זה ע"י נוצה וע"י חתיכת נייר דקה שמימיין אצל החוטם אם לא מתנדנד הוא בחזקת מת, אבל צריך שיבדקו בזה איזה פעמים זהו בסתם חולים שנקרב מצבם למיתה ולא הוצרכו למכונה שיעזרם לנשום, אבל איכא חולים גדולים שלא יכלו לנשום והניחו הרופאים בפיהם מכונה שנושם ע"י זה, שע"י המכונה הא שייך שינשום אף שהוא כבר מת דנשימה כזו הא לא מחשיבו כחי, הנה אם לא ניכר בו בענינים אחרים, ענין חיות שנראה כלא מרגיש בכלום אף לא בדקירת מחט וכהא שקורין קאמא כל זמן שהמכונה עובדת עבודתה אסור ליטול מפיו דשמא הוא חי ויהרגוהו בזה, אבל כשפסקה מלעבוד שנחסר העקסינוען / החמצן / שהיה שם לא יחזירו לפיו עוד הפעם עד עבוד זמן קצר כרבע שעה, שאם אינו חי כבר יפסיק מלנשום וידעו שהוא מת, ואם יחיה היינו שיראו שהוא נושם גם בלא המכונה אך בקושי ובהפסקים יחזירו המכונה עוד הפעם לפיו מיד וכה יעשו הרבה פעמים עד שיוטב מצבו או שיראו שאינו נושם בעצמו כלל שהוא מת.

אבל זהו באינשי שנחלו בידי שמים באיזו מחלה שהיא אבל באלו שהוכו בתאונת דרכים (בעקסידענט ע"י הקארס) וע"י נפילה מחלונות וכדומה שאירע שע"י התכווצות העצבים באיזה מקומות הסמוכים להריאה ולכלי הנשימה אינם יכולין לנשום וכשיעבור איזה זמן שינשמו אף רק ע"י המכונה יתפשטו מקומות הנכווצים ויתחילו לנשום בעצמם שאלו אף שאין יכולין לנשום בעצמם וגם לא ניכרין בהם עניני חיות אחרים אפשר שאינם עדיין מתים, וכיון שאתה אומר שעתה איכא נסיון שרופאים גדולים יכולין לברר ע"י זריקת איזו לחלוחית בהגוף ע"י

הגידים לידע שנפסק הקשר שיש להמות עם כל הגוף שאם לא יבא זה להמות הוא ברור שאין להמות שוב שום שייכות להגוף וגם שכבר נרקב המוח לגמרי והוי כהותז הראש בכת, שא"כ יש לנו להחמיר באלו שאף שאינו מרגיש כבר בכלום אף לא ע"י דקירת מחט ואף שאינו נושם כלל בלא המכונה שלא יחליטו שהוא מת עד שיעשו בדיקה זו שאם יראו שיש קשר להמות עם הגוף אף שאינו נושם יתנו המכונה בפיו אף זמן גדול, ורק כשיראו ע"י הבדיקה שאין קשר להמות עם הגוף יחליטו ע"י זה שאינו נושם למת.

Rabbi MD Tendler JAMA (1977)

that absent heartbeat or pulse was not considered a significant factor in ascertaining death in any early religious source. Furthermore, the scientific fact that cellular death does not occur at the same time as the death of the human being is well recognized in the earliest biblical sources. The twitching of a lizard's amputated tail or the death throes of a decapitated man were never considered residual life but simply manifestations of cellular life that continued after death of the entire organism had occurred. In the situation of decapitation, death can be defined or determined by the decapitated state itself as recognized in the Talmud and the Code of Laws. Complete destruction of the brain, which includes loss of all integrative, regulatory, and other functions of the brain, can be considered physiological decapitation and thus a determinant per se of death of the person.

Loss of the ability to breathe spontaneously is a crucial criterion for determining whether complete destruction of the brain has occurred. Earliest biblical sources recognized the ability to breathe independently as a prime index of life . . . destruction of the entire brain or brain death, and only that, is consonant

with biblical pronouncements on what constitutes an acceptable definition of death, i.e., a patient who has all the appearances of lifelessness and who is no longer breathing spontaneously. Patients with irreversible total destruction of the brain fulfill this definition even if heart action and circulation are artificially maintained.²⁵

שו"ת אגרות משה (יו"ד ב:קער)

ולע"ד נראה דישהה מעט שמא נתעלף שכתב הרמב"ם . . . הוא לא מחמת שאין לחוש לעלוף אלא רק לזמן מועט . . . אלמא דשייך לחוש לעלוף זמן רב, אבל הוא משום דגם מי שנתעלף מוכרח לנשום שא"א לחיות בלא נשימה אבל זמן מועט מאד דאיזו מינוטן/רגעים/ יכול אדם לחיות בלא נשימה . . . וכשפסק לנשום אפשר שהוא מצד שכבר מת . . . אבל כיון שאין לו כח לנשום הרי אי אפשר לו לחיות אלא זמן מועט דאיזה מינוטן וכששוהין זמן זה הוא ודאי כבר מת . . . וזהו אולי כוונת החת"ס שהביא כ"ג, לא שיצא מחשש עילוף למפרע אלא דיצא מעתה אחר זמן השיהוי מחשש שמא עדיין הוא רק מעולף דהא א"א לחיות יותר בלא נשימה.

שמות(כב:א)

אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים:

במדבר (לה:כו)

ומצא אתו גאל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו ורצח גאל הדם את הרצח אין לו דם

p. 36

Rav Moshe Feinstein once commented on the concept of a "dead" limb: He was asked whether a person may put T'fillin on an arm which is paralyzed.¹⁶ One prominent Rabbi had expressed the opinion that the mitzvah cannot be fulfilled on a paralyzed arm, but Rav Moshe Feinstein opposed this view. In the course of his responsum, he considered the situation not of a paralyzed arm, but

p. 37

The Talmud posits²⁰ specific organs which are vital to life. Each one is an "eiver shehaneshama teluya bah," an organ upon

p. 38

Rambam²¹ in quoting the Talmud names three such vital organs: the heart, brain, and liver.²² In determining the moment of "yetziat neshama", the departure of the soul, it would appear²³ that one ought to consider the state of these three organs "upon which the soul depends." One could argue that if any one of these three vital organs is halachically declared dead, then the entire body is pronounced dead. On the other hand, one could also claim that a person is not dead until all the vital organs are dead. Indeed, this second option is invoked by the Mishkenot Yaakov,²⁴ based on a passage from the Palestinian Talmud:²⁵

How Ahon Solovitchik

p. 41

QUESTION: I. What constitutes death according to the halacha?

ANSWER: Years ago I delivered a lecture at Yeshiva University before the Rafael Society in New York. I delivered the same lecture at Kinus Torah SheBa'al Peh in the Fifth Avenue Synagogue four years ago. In this lecture I established the thesis that according to the halacha, total death is determined by the termination of the three basic functions in life; namely respiration, cardiac activity, and brain activity.

That termination of respiration is a necessary prerequisite to the determination of death is explicitly mentioned in the Gemara Yoma 85a; and the termination of respiration being indispensable to the determination of death is based upon the verse in the Torah of "...all that had the breath of life in his nostrils." That termination of cardiac activity is indispensable toward the determination of death is mentioned by the Rambam in Moreh Nevuchim Book I, chapter 39, and by the Kuzari and by the Chacham Tzvi and the Chatam Sofer; it is also mentioned by Rabbeinu Bechaye in his commentary on the Torah on the verse "and you shall love the Lord

p. 37

of a gangrenous arm. When gangrene sets in, blood has ceased flowing to that part of the body. That arm is dead and cannot qualify as the proper place for T'fillin.

However, other prominent poskim of previous generations¹⁷ did allow T'fillin to be placed on a gangrenous arm. They obviously felt that although a limb has gangrene, it is still "alive" as long as the basic circulatory system continues functioning for the rest of the body. If the organism is considered alive, even that limb which happens to be cut off from the flow of blood is also considered "alive". While it is true that the Talmud¹⁸ speaks of individual

p. 40

The innovations and inventions of the twentieth century have made possible medical techniques which could not even be imagined a century ago. The medical profession, eager to perform "miracles" through organ transplantation, anxious to reduce suffering for the patient and family, has advocated guidelines which to some people appear radical. In their zeal to prevent doctors from "pulling the plug" on brain-dead patients, some rabbis have declared that such individuals are definitely considered "alive" beyond any shadow of a doubt. Based on our analysis, I see no room for such certainty.

On the other hand, if one accepts the position of Rav Moshe Feinstein that a gangrenous limb (or one to which no blood circulates) is "dead" and combines that assumption with the second premise that loss of even one of the vital organs renders a person "dead", it might be possible to argue that a brain-dead individual is truly dead. However, since each of these two premises is by no means certain as we have documented, it would appear that a person in such unfortunate circumstances should be considered safek chai safek met — questionably alive, questionably dead. In such a situation of safek, of doubt, the proper course to follow seems to be Chumra, to follow the stricter possibility, both regarding removal of organs as well as on the issue of chalitzah.

p. 42

According to Rashi in Yoma 85a, the din (law) mentioned in the Gemara that if a person is found beneath a pile of stones and found to be devoid of respiration, he is presumed dead and we are not allowed to desecrate the Sabbath for him, is only applicable in a case where in addition to being devoid of respiration, he was also found to be lying motionless like a stone; whereupon the Chatam Sofer makes the comment that Rashi herein is pointing out that cessation of respiration is not in itself a criterion for death, but rather that cessation of respiration coupled with being motionless like a stone creates a presumption that the person is completely dead and that all other vital functions have ceased. The Chatam Sofer points out that this obviously implies that if a person is devoid of respiration but manifests cardiac activity, he is considered alive. If someone kills him, he is a murderer (רוצח). And I pointed out in that lecture that it follows from Rashi that even if the person is found to be devoid of respiration and cardiac activity but he produces waves on the machine, he is also considered alive. In other words, according to Rashi, death is constituted by the termination of the three vital functions in life — respiration, cardiac activity, and brain activity. This is the position of Rashi.

However, according to the Rambam, as I pointed out in that lecture, death is a process rather than a state which occurs in a split second. The process of death begins with cessation of respiration and it ends with the total termination of all the three vital functions in life — respiration, cardiac activity, and brain activity. The language of the verse (גוירת הכתוב) "all that the breath of life in his nostrils" implies that when a person becomes devoid of respiration, the process of death has begun and the person is not considered fully alive. However, he is not considered fully dead either.

inasmuch as there is cardiac activity in him or brain activity. A person who becomes devoid of respiration but who still has cardiac activity is considered semi-alive and semi-dead. Consequently, if someone will kill him, he will be considered a murderer. Hence, it is absolutely forbidden (יהרג ואל יעבור) to cut out the heart of that person even though the removal of the heart of the donor is indispensable to the preservation of the life of the donee.

And the Chacham Tzvi Responsum 77 confirms the view of the Rambam in *Moreh Nevuchim* to the effect that the primary factor in life is the functioning of the heart. He writes:

גם הרב האלקי כמוהר"ר ר' יצחק לוריא וצוק"ל אשר רוח אלקים רבד בו הסכים למה שהוא מפרסם לכל אנשי העולם שהלב הוא משכן לנפש החיונית והוא המת לאחרונה אחרי מיתת כל האיברים הרחוקים והקרובים אליו.

R. Bleich, Judaism and Healing

Although the Gemara speaks of examination of the nostrils as the most reliable criterion of death, rabbinic commentators indicate that cardiac activity is crucial in determining whether death has occurred. Cessation of respiration was employed as an operative definition of death only because, under ordinary circumstances, absence of breathing indicates that the heart has also

stopped beating. This is clearly indicated by Rashi's choice of language in his comment upon the Gemara's discussion. In explaining the statement that it is not sufficient to examine the chest area to determine that the heart is not beating but that it is also necessary to examine the nose for possible breathing Rashi comments, "At times life is not evident at the heart but is evident at the nose." It is readily understandable that a feeble heartbeat may not be audible or otherwise perceivable in a weakened patient (particularly before the invention of the stethoscope) since the rib cage and layers of tissue intervene between the heart itself and the outer skin. Respiration is more easily detectable, and, therefore,

Rejection of "brain death" as an acceptable criterion of death is entirely compatible with recognition that decapitation does serve as an incontrovertible indication of death even if spasmodic

muscular movements persist after the head is severed. The Mishnah, *Oholot* 1:6, states: "And likewise cattle and wild beasts . . . if their heads have been severed, they are unclean [as carcasses] even if they move convulsively like the tail of a newt [or lizard] that twitches spasmodically [after being cut off]." However, the currently proposed criteria differ significantly from decapitation as described in the Mishnah. Decapitation involves destruction of the entire brain. It might be argued with cogency that total cessation of circulation of blood to the brain will result in destruction of brain tissue. Total destruction of the brain might then be equated with decapitation, and the patient pronounced dead after total destruction has occurred.¹⁰

It is obvious that the so-called "Harvard criteria" do not conform to halacha. It is contrary to what the Rambam said in *Moreh Nevuchim*, to what Rabbenu Bachaye said, to what the *Chacham Tzvi* said, to what the *Chatam Sofer* said, to what the *Tunim* said, and to what R. Yosef Shaul Nathanson said. And last but not least (אחרון אחרון חביב), the Harvard criteria are contrary to what Rav Moshe Feinstein said in his *Iggerot Moshe* to wit, that a

Any analogy between גיטרא and brain death has no basis. גיטרא involves an organic physical decapitation whereas what is called brain death at most could involve only a functional non-activity of the brain. Furthermore, how can the doctors be sure that if a person's brain does not produce waves on the encephalograph machine that this demonstrates conclusively that there is total non-activity of the brain? There may be faint brain activity which is too minute to be picked up by the encephalograph machine.

Jewish law insists upon examination of the nostrils. However, in a situation in which life is not evident at the nose, for whatever reason, but is evident at the heart, cardiac activity is, in itself, sufficient to indicate that the patient is alive. Indeed, a renowned authority, Rabbi Zevi Ashkenazi (Chakham Zevi) no. 77, states definitively that the absence of cardiac activity is the crucial criterion of death and that respiration is simply an indicator of the presence of a heartbeat, for "there can be no respiration unless there is life in the heart." Thus, the renowned rabbinic authority, Rabbi Moses Sofer definitively declared that the patient may not be pronounced dead unless, in addition to total absence of respiration, the patient also "lies as an inanimate stone and there is no pulse whatsoever." Pulsation is, of course, a direct demonstration of the presence of a heartbeat.

However, in point of fact, there is at present no clinical method of determining whether total destruction of brain tissue has occurred. Radioisotope techniques, when and if sufficiently refined, may be employed only to determine that perfusion of the brain has ceased. Cellular decay of the brain does indeed commence upon cessation of blood flow but requires an indeterminate period of time to become complete. Cessation of circulation to the brain cannot, in itself, be equated with total cellular destruction of the brain.

It is of more than passing interest to note that a brain-dead mother is capable of sustaining a fetus in her uterus. In at least two reported cases women already declared brain dead gave birth to live babies. In one case a woman was maintained on a respirator for an additional six days so that her baby could be born with a better chance for survival.¹¹ In a second case the baby was delivered by Caesarean section sixty-three days after a diagnosis of brain death was made on the basis of the Harvard criteria.¹² Al-